

Nuorten päihteiden käyttö sekä käsitykset niihin liittyvistä riskeistä ja saatavuudesta

Suomen ESPAD-aineiston tuloksia 1995–2011

KIRSIMARJA RAITASALO & PETRI HUHTANEN & SALME AHLSTRÖM

Nuorten käyttäytyminen ja erityisesti nuorten alkoholin käyttö ja siinä tapahtuvat muutokset ovat jo pitkään kiinnostaneet muuta väestöä. Tarkkailemalla nuorten käyttäytymistä tänään on haluttu ennakoida huomista. Kiinnostusta ovat osoittaneet niin nuorten vanhemmat, koululaitos, sosiaali- ja terveystoimi, tutkijat kuin poliitikot ja mediakin. Viime aikoina nuorten alkoholin käyttö on ollut erityisen kiinnostuksen kohteena myös Euroopan tasolla (Österberg & Karlsson 2002). Tämä käy ilmi myös Euroopan unionin alkoholiohjelmasta (2006) ja Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimiston syksyllä 2011 hyväksymästä alkoholiohjelmasta vuosille 2012–2020. Lisäksi nuoret ovat erityisen huomion kohteena myös Maailman terveysjärjestön vuonna 2010 hyväksymässä ensimmäisessä maailmanlaajuisessa alkoholistrategiassa.

Eurooppalaisen koululaistutkimuksen avulla on seurattu nuorten tupakoinnin sekä alkoholin ja huumeiden käytön kehitystä vuodesta 1995 lähtien. Tavoitteena on ollut mahdollisimman luotettavasti selvittää koko maan tasolla, minkälaisia muutoksia on tapahtunut, mihin tekijöihin mahdolliset muutokset ovat yhteydessä sekä mihin nuorten osaryhmiin muutokset ovat paikannettavissa (Ahlström & al. 2008; Karvonen 2010).

Päihteidenkäyttötrendit ovat sinänsä mielenkiintoisia, koska niiden avulla voidaan ennakoida mahdollisia tulevia sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia ja arvioida sekä ennalta ehkäisevien että korjaavien toimenpiteiden tarvetta. Lisäksi niitä tarkastelemalla voidaan arvioida myös politiikkatoimenpiteiden vaikutuksia.

Aikuisten tupakointi on vähentynyt 2000-luvun ensikymmenen puolivälin jälkeen (Helakorpi & al. 2011). Myös alkoholin käyttö on vähentynyt aikuisväestön keskuudessa 2000-luvun ensikymmenen loppupuolella (Helakorpi &

al. 2011). Alkoholin kokonaiskulutus oli vuonna 2010 noin kaksi prosenttia pienempi kuin edellisenä vuonna, ja vuosi 2010 oli kolmas peräkkäinen vuosi, jolloin alkoholin kokonaiskulutus väheni (Päihdetilastollinen vuosikirja 2011). Toisaalta kannabista käyttäneiden osuus lisääntyi 25–34-vuotiaiden keskuudessa aikavälillä 2002–2010 (Metso & al., käsikirjoitus). Jos nuorten päihteiden käytön trendit muistuttaisivat aikuisten päihteiden käytön trendejä, olisi siis odotettavissa, että sekä tupakoinnin että alkoholin käytön myönteiset trendit olisivat jatkuneet nuorten keskuudessa, mutta kannabiksen käyttö olisi lisääntynyt.

Analysoimme nuorten sekä laillisten päihteiden (tupakka, alkoholi, liimat ja muut haisteltavat aineet) että laittomien päihteiden (eri huumeet) käytössä tapahtuneita muutoksia. Selvitämme, kuinka eri päihteisiin liittyvät riskikäsitukset sekä käsitykset aineen saatavuudesta ovat yhteydessä kyseisen päihteen käyttöön. Lisäksi olemme ensimmäistä kertaa kysyneet nuorilta, tuntevatko he henkilökohtaisesti ketään kannabiksen kasvat-
tajaan ja ovatko he itse kasvattaneet kannabista.

Aineistot ja menetelmät

Nuorten päihteiden käyttöä kartoittava Eurooppalainen koululaistutkimus alkoholin ja muiden päihteiden käytöstä (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, ESPAD) on toteutettu neljän vuoden välein vuodesta 1995 alkaen. Tuorein aineistonkeruu oli keväällä 2011, jolloin aineiston keräsi onnistuneesti 35 maata. Kohderyhmänä olivat nuoret, jotka aineistonkeruuvuonna täyttivät 16 vuotta. Suomessa tämä ikäryhmä on peruskoulun 9. luokalla. Kyselylomake täytettiin yhden oppitunnin aikana, ja kukin oppilas sulki lomakkeensa kirjekuoreen, jotta vastausten luottamuksellisuus taattiin.

Otos oli kaksivaiheinen ositettu ryväotanta. Maa jaettiin NUTS2-aluejaon mukaan ositteisiin (lisäksi pääkaupunkiseutu oli oma ositteensa), ositteista valittiin satunnaisesti koulut 9. luokan oppilasmääriin suhteutettuna ja kustakin koulusta valittiin satunnaisesti yksi luokka. Vuoden 2011 aineistonkeruussa kerättiin kouluilta myös tiedot luokkien oppilasmääristä, joita käytettiin luokkaotosta tehtäessä.

Vuoden 2011 otoksessa oli 251 koulua, joista kieltäytymisten ja varakoulujen mukaan ottamisen jälkeen jäi aineistoon 235 koulua. ESPAD:n kansainvälisen datapankin ylläpitäjä tarkasti ja korjasi aineiston. Aineistosta poistettiin kohdejoukkoon kuulumattomat eli ne, jotka eivät olleet syntyneet vuonna 1995. Lisäksi poistettiin ne, jotka olivat vastanneet epäohdonmukaisesti, selvästi liioitellen tai olivat jättäneet yli puolet lomakkeesta täyttämättä. Aineistoon jäi näiden korjausten jälkeen 3 744 havaintoa. Vastausprosentti oli 90. Taulukossa 1 on esitetty otosten perustiedot.

Tulokset

Päihhteiden käytön trendit

Tupakkaa kokeilleiden tyttöjen ja poikien osuudet laskivat vuodesta 1995 vuoteen 2007 (kuvio 1). Kahden viime mittauskerran välillä laskeva trendi on kuitenkin pysähtynyt, ja tyttöjen kohdalla osuus on jopa kääntynyt hieman nousuun. Kehitys on ollut samankaltaista myös päivittäin tupakoivien kohdalla. Vuonna 2011 tupakoi päivittäin 15–16-vuotiaista pojista 20 prosenttia ja tytöistä 18 prosenttia. Poikien nuuskakokeilujen vähenevä trendi on kääntynyt jyrkkään nousuun vuoden 2007 jälkeen ja tyttöjenkin keskuudessa nuuskaa kokeilleiden osuus on kasvanut. Päivittäin nuuskaa oli pojista käyttänyt 7 prosenttia, tyttöjen keskuudessa päivittäinen nuuskan käyttö oli erittäin harvinaista (0,1 %).

Vuodesta 1999 alkanut nuorten alkoholin käytön laskeva trendi on jatkunut edelleen niin poikien kuin tyttöjenkin keskuudessa (kuvio 2). Vuonna 2011 pojista oli raittiita¹ 17 prosenttia ja tytöistä 16 prosenttia. Joskus elinaikanaan humalassa olleiden² osuudet ovat niin ikään laske-

¹ Raittiiksi määriteltiin ne nuoret, jotka eivät olleet 12 viime kuukauden aikana juoneet lainkaan alkoholia.
² Humalajuomista kysyttiin seuraavasti: "Kuinka monta kertaa olet ollut humalassa 1) elämäsi aikana, 2) viimeksi kuluneiden 30 päivän aikana."

Taulukko 1. Perustietoja ESPAD-aineistoista

	1995	1999	2003	2007	2011
Luokkien lkm	121	177	200	299	235
Vastanneiden lkm	2 161	3 109	3 321	5 043	3 744
Vastausprosentti	92	90	92	91	90

neet, mutta säännöllisen ja tiheän humalajuomisen laskevat trendit ovat tasoittuneet. Vuonna 2011 oli pojista ollut joskus elinaikanaan humalassa 58 prosenttia ja tytöistä 60 prosenttia. Noin joka kymmenes joi itsensä vähintään viikoittain humalaan.

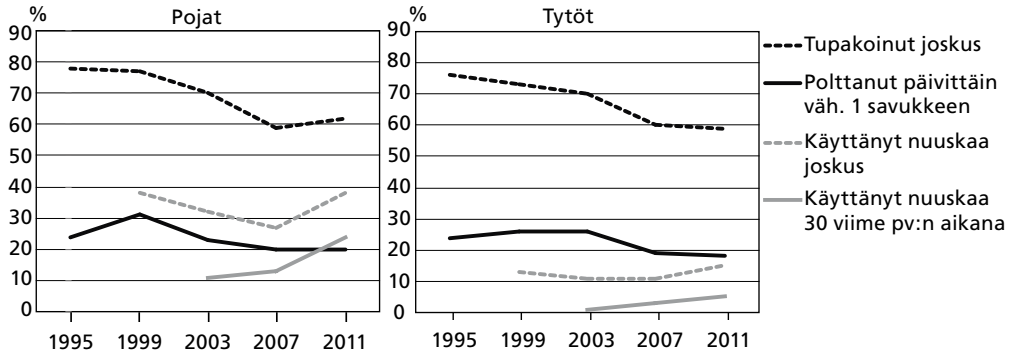
Alkoholia ja pillereitä yhdessä käyttäneiden osuus väheni merkittävästi aikavälillä 1995–2007, mutta viime mittauskerralla suotuisa kehitys loppui ja kokeilut yleistyivät jälleen niin pojilla kuin tytöilläkin. Vuonna 2011 pojista 6 prosenttia ja tytöistä 14 prosenttia oli käyttänyt elinaikanaan alkoholia ja pillereitä yhdessä (kuvio 3).

Liimojen, liuottimien ja vastaavien kokeilun kasvava trendi näyttää pojilla taittuneen kahden viime mittauskerran välillä, tyttöjen kohdalla trendi on pysynyt noususuuntaisena. Tytöt olivat ensimmäistä kertaa vuonna 2011 kokeilleet useammin kuin pojat haisteltavia aineita: pojista 9 prosenttia ja tytöistä 11 prosenttia oli elinaikanaan kokeillut näitä aineita.

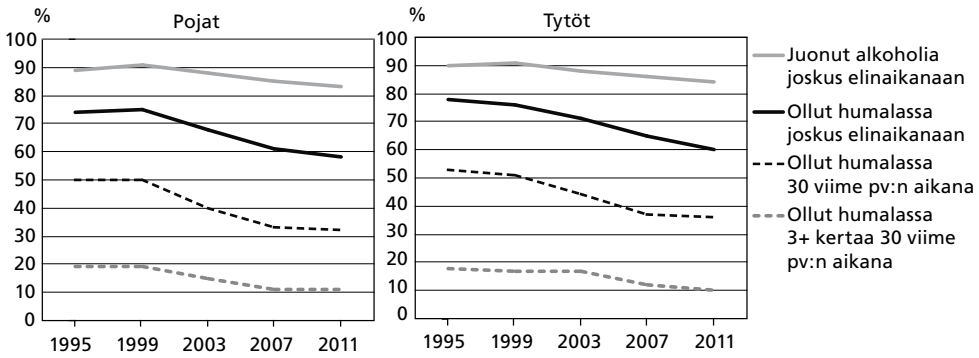
Rauhoittavien tai unilääkkeiden käyttö (ilman lääkärin määräystä) on hieman lisääntynyt poikien keskuudessa edellisestä mittauskerrasta, tytöillä muutosta ei ole tapahtunut. Vuonna 2011 pojista 5 prosenttia ja tytöistä 9 prosenttia oli käyttänyt rauhoittavia tai unilääkkeitä.

Kannabista elinaikanaan kokeilleiden osuus lisääntyi aikavälillä 1995–1999. Kasvu kääntyi laskuun vuonna 2003. Kannabiksen elinaikainen käyttö, samoin kuin viimeksi kuluneiden 12 kuukauden käyttökäytön näyttää kuitenkin jälleen lisääntyneen sekä pojilla että tytöillä kahden viime mittauskerran välillä. Pojilla myös viimeksi kuluneiden 30 päivän käyttö on hieman lisääntynyt (kuvio 4). Vuonna 2011 pojista 12 prosenttia ja tytöistä 10 prosenttia oli joskus käyttänyt kannabista.

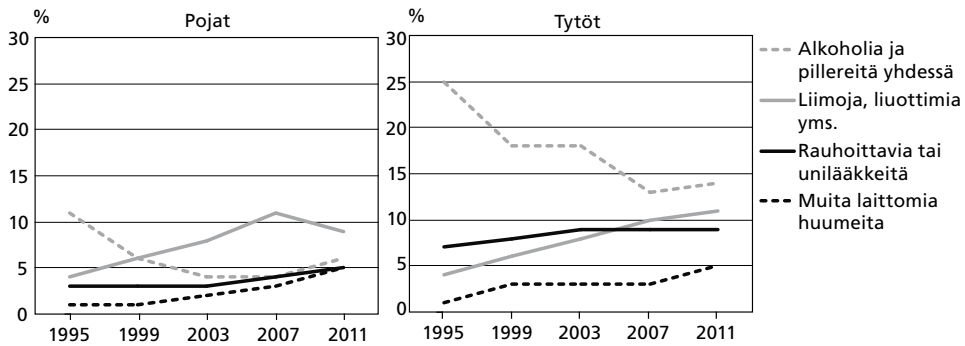
Vuonna 2011 Suomen ESPAD-kyselyssä kysyttiin ensimmäistä kertaa erikseen hasiksen ja marihuanan käytöstä sekä kannabiksen kotikasvatuksesta. Pojista 7 prosenttia oli käyttänyt hasista ja 10 prosenttia marihuanaa, tytöillä vastaavat luvut

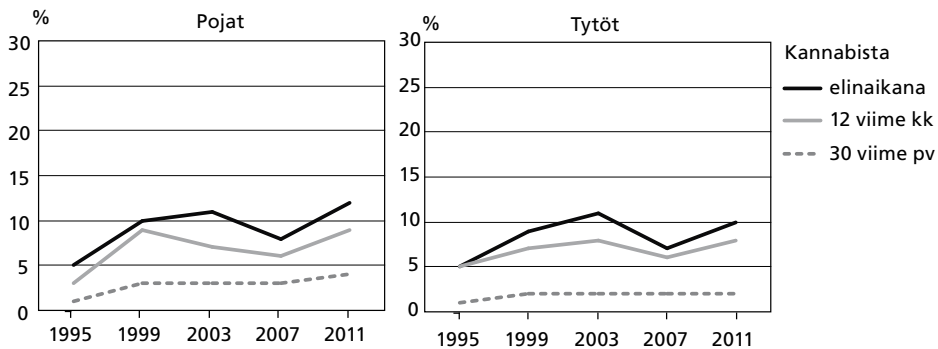
Kuvio 1. Poikien ja tyttöjen tupakointi ja nuuskan käyttö

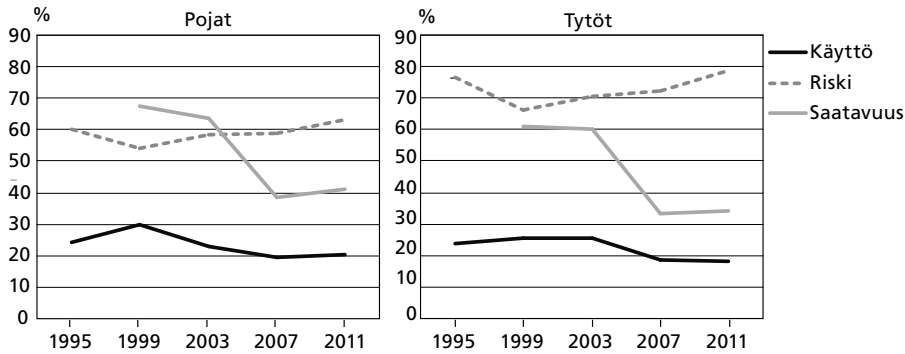
Kuvio 2. Poikien ja tyttöjen alkoholin käyttö ja humalajuominen

Kuvio 3. Poikien ja tyttöjen muiden päihteiden käyttö elinaikana

Kuvio 4. Poikien ja tyttöjen kannabiksen käyttö

Kuvio 5. Päivittäisen tupakoinnin, hyvin helpon saatavuuden ja aski päivässä tupakoinnin suuren riskin yleisyys

olivat 4 prosenttia ja 6 prosenttia. Pojista 12 prosenttia ja tytöistä 10 prosenttia ilmoitti tuntevan jonkun, joka on itse kasvattanut kannabista. Nuorten keskuudessa kasvatus oli kuitenkin hyvin harvinaista: pojista yksi prosentti ilmoitti joskus itse kasvattaneensa kannabista, tytöistä ei yksikään.

Muiden huumeiden kohdalla kehitys on ollut melko tasaista. Jotain muuta laitonta huumetta kuin kannabista elinaikanaan kokeilleiden osuus vuonna 2011 oli 5 prosenttia; tämä on hieman enemmän kuin aiemmillä mittauskerroilla. Pojat olivat kokeilleet stimulantteja (amfetamiini, LSD, kokaiini) hieman aiempaa useammin.

Eri pähteisiin liittyvät riski- ja saatavuuskäsitykset

ESPAD-tutkimuksessa on vuodesta 1995 alkaen kysytty nuorten käsityksiä eri päihdeiden käyttöön liittyvistä riskeistä³ ja eri päihdeiden saatavuudesta⁴. Pojat pitävät päivittäiseen tupakointiin liittyviä riskejä pienempinä kuin tytöt (kuvio 5). Päivittäiseen tupakointiin liitetään nykyään aiempaa enemmän riskejä: vuonna 2011 pojista 64 prosenttia ja tytöistä 78 prosenttia katsoi päivittäiseen tupakointiin liittyvän hyvin suuria riskejä.

3 Riskikäsityksiä kartoitettiin erillisillä päihdekohtaisilla kysymyksillä: "Kuinka suuri terveydellinen riski tai muu riski mielestäsi aiheutuu, jos henkilö polttaa yhden tai useamman askin savukkeita päivässä / juo kuusi tai useamman alkoholiannoksen joka viikonloppu / kokeilee marihuanaa tai hasista (kannabista) kerran tai kaksi?" Vastausvaihtoehdot: Ei riskiä, vähäinen riski, kohtalainen riski, suuri riski, en tiedä.

4 Saatavuudesta kysyttiin erillisissä kysymyksissä seuraavasti: "Kuinka vaikeaa sinun olisi saada tupakkaa / seuraavia alkoholijuomia / marihuanaa tai hasista (kannabista), jos haluaisit?" Alkoholin saatavuus määriteltiin juomalajista, jonka saatavuuden vastaaja koki helpoimmaksi. Vastausvaihtoehdot: Mahdotonta, hyvin vaikeaa, melko vaikeaa, melko helppoa, hyvin helppoa, en tiedä.

Tupakan saatavuus on nuorten käsityksen mukaan vaikeutunut merkittävästi vuodesta 1999 vuoteen 2007, mutta tämän jälkeen suurta muutosta ei saatavuuden suhteen ole tapahtunut. Saatavuuden katsotaan tästä jopa hieman helpottuneen. Vuonna 2011 pojista 41 prosenttia ja tytöistä 35 prosenttia katsoi, että heidän olisi halutessaan hyvin helppoa hankkia tupakkaa.

Poikien keskuudessa humalajuomiseen liittyviä riskejä on kaikkina mittausajankohtina pidetty pienempinä kuin tyttöjen keskuudessa (kuvio 6). Vuonna 2011 pojista 38 prosenttia ja tytöistä 48 prosenttia piti kuukausittaiseen humalajuomiseen liittyviä riskejä hyvin suurina. Humalajuomiseen liittyvien riskikäsitysten trendi on ollut nouseva; kuitenkin vuonna 2011 humalajuomiseen liittyviä riskejä piti hyvin suurina hieman pienempi osuus tytöistä kuin vuonna 2007.

Alkoholin saatavuus on nuorten käsityksen mukaan vaikeutunut tutkimusajanjakson aikana. Vuonna 2011 sekä pojista että tytöistä noin 37 prosenttia katsoi, että heidän olisi halutessaan hyvin helppoa hankkia alkoholia. Vielä vuonna 2003 vastaava osuus oli yli 50 prosenttia.

Poikien ja tyttöjen välillä ei ole merkittävää taseroa kannabiskokeiluihin liitettyjen riskikäsitysten osalta (kuvio 7). Sekä pojista että tytöistä hieman alle 30 prosenttia piti kannabiskokeiluihin liittyviä riskejä suurina vuonna 2011. Riskikäsitysten trendin suunta on kuitenkin päinvastainen kuin tupakan ja alkoholin käyttöön liitettyjen riskien kohdalla: niiden osuus, jotka pitävät kannabiskokeiluihin liittyviä riskejä suurina, on laskenut tasaisesti lukuun ottamatta väliaikaista nousua vuosien 2003 ja 2007 välillä. Nuoret pitävät myös ekstaasin ja amfetamiinin kokeiluun liittyviä riskejä aiempaa pienempinä; pojilla lasku on ollut voimakkaampaa kuin tytöillä.

Kannabiksen saatavuudessa ei nuorten käsitysten mukaan ole tapahtunut juuri muutoksia aikavälillä 1995–2011. Valtaosa nuorista pitää kannabiksen hankkimista hyvin vaikeana, vaikka tutkimusten (Hakkarainen & al. 2011) mukaan kannabismarkkinoissa on tapahtunut suuriakin muutoksia kyseisen ajanjakson aikana.

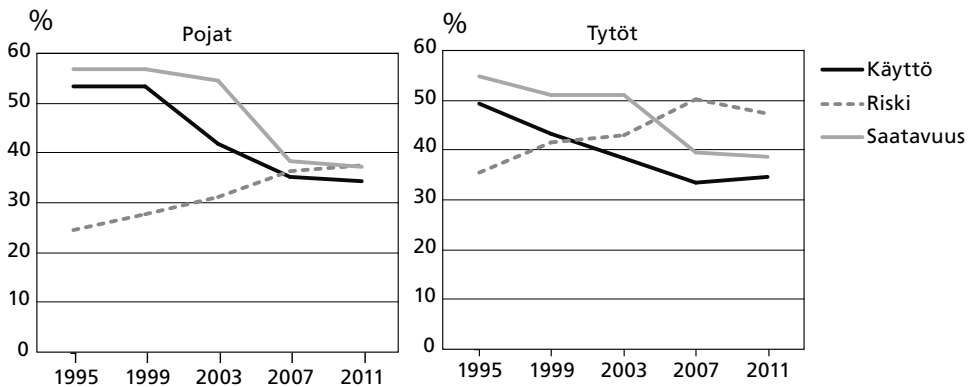
Tutkimuksemme perusteella voidaan todeta, että niin tupakan, alkoholin kuin kannabiksenkin käyttöön liittyvien riskikäsitteiden ja näiden aineiden käytön yleisyyden välillä vallitsee peilikuvamainen yhteys: mitä suurempina käyttöön liittyviä riskejä pidetään, sitä vähäisempää käyttö on, ja päinvastoin.

Pohdinta

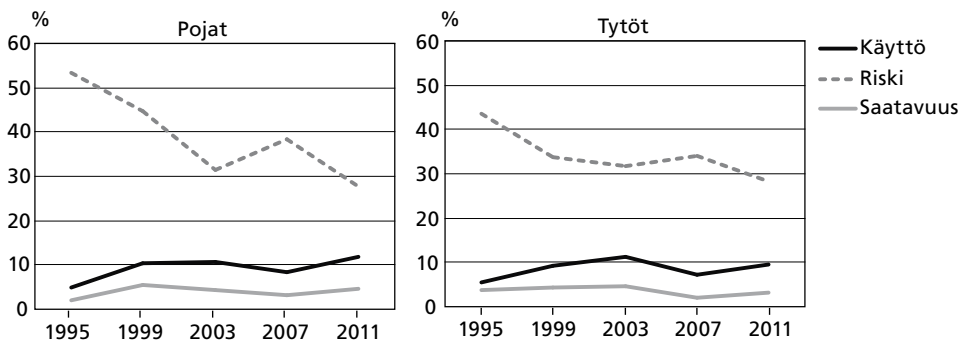
Nuorten tupakointikokeilut sekä päivittäinen savukkeiden poltto ovat vähentyneet tasaisesti 2000-luvulla niin ESPAD-tutkimuksen, Kou-

luterveyskyselyn kuin Nuorten Terveystapatutkimuksen (NTTT) tulosten perusteella (Kouluterveyskysely 2011; Raisamo & al. 2011). ESPAD-tulosten ja Kouluterveyskyselyn tulosten mukaan tupakoinnin aleneva trendi olisi pysähtynyt aikavälillä 2007–2011, NTTT-tutkimuksessa hieman aleneva trendi jatkui. Vastaavia tuloksia on saatu Yhdysvalloista. Myös siellä nuorten tupakoinnin aleneva trendi hidastui vuosina 2003–2009 (Johnston & al. 2012; Cigarette Use ..., 2010).

Vuodesta 1999 alkanut nuorten alkoholin käytön laskeva trendi on jatkunut edelleen vuodesta 2007 vuoteen 2011 sekä ESPAD-tutkimuksen että Kouluterveyskyselyn mukaan, toisin kuin NTTT:n tulosten mukaan. Myös kannabiksen käyttö on lisääntynyt sekä ESPAD-tulosten että Kouluterveyskyselyn mukaan. NTTT:ssä on kysytty niiden nuorten osuutta, jotka tiesivät vähintään yhden huumeita viimeksi kuluneen vuoden aikana kokeilleen tuttav. Tämä osuus lisääntyi 16-vuotiaiden poikien ja tyttöjen keskuudessa huomattavasti aika-

Kuvio 6. 6 + annosta 30 päivän aikana juomisen, hyvin helpon saatavuuden ja viikottaisen 6 + annosta juomisen suuren riskin yleisyys

Kuvio 7. Kannabiksen elinaikaisen käytön, hyvin helpon saatavuuden ja 1–2 käyttökerran suuren riskin yleisyys

välillä 2007–2011. Myös Yhdysvalloissa alkoholin käyttö ja erityisesti humalajuominen ovat vähentyneet, mutta marihuanan käyttö yleistynyt aikavälillä 2008–2011 (Johnston & al. 2012).

NTTT:n erilaiset trendit selittynevät pienemmistä vastausprosentista ja erityisesti postikyselyjen alenevista vastausprosenttitrendeistä. NTTTT:n vastausprosentit laskivat huomattavasti aikavälillä 2007–2011 sekä 16-vuotiailla pojilla (49 % – 37 %) että 16-vuotiailla tytöillä (73 % – 58 %). Myös aineistojen keruutavoissa on eroja: Kouluterveyskyselyyn ja ESPAD-kyselyyn oppilaat vastaavat koulutunnin aikana, kun taas NTTTT-kysely postitetaan nuorille kotiosoitteeseen. Vuodesta 2009 alkaen NTTTT-kyselyyn on ollut mahdollista vastata myös Internetin välityksellä.

Alkoholin ja pillereiden yhteiskäytön laskeva trendi kääntyi viime mittauskerralla nousuun. Tämä on haaste ennalta ehkäisevälle työlle. Yhteiskäytön vaaroista on kerrottava jokaiselle nuorisovuosikohortille uudelleen. Tyttöjen haistelukokeilut yleistyivät aikavälillä 2007–2011. Tämä saattaa olla yhteydessä mopojen hankkimisen yleistymiseen. Ainakin bensiinin haistelulle on enemmän mahdollisuuksia mopojen määrän lisääntyä: Tilastokeskuksen StatFin-tietokannan tietojen mukaan rekisterissä olleiden mopojen määrä lisääntyi 38 prosenttia aikavälillä 2007–2010. Mopon hankkii nykyään lähes joka toinen nuori ja joukossa on yhä enemmän tyttöjä (Trafi). Poikien keskuudessa taas rahoittavien ja unilääkkeiden käyttö yleistyi aikavälillä 2007–2011, mutta ei tyttöjen keskuudessa. Sukupuolierot ovat siten kaventuneet lähes olemattomiin näiden aineiden kokeilussa, ainoastaan alkoholi ja pilleri -yhdistelmä on edelleen työllä yleisempi kuin pojilla, vaikka siinäkin sukupuolierot ovat tasoittuneet huomattavasti vuoden 1995 jälkeen.

Miesten tupakointi on vähentynyt tasaisesti, naisten tupakointi vasta 2000-luvun ensikymmenen puolivälin jälkeen, mutta vähenemistä ei ole enää tapahtunut aikavälillä 2009–2010 (Helakorpi & al. 2011). Niiden osuus, jotka juovat alkoholia kerralla kuusi annosta tai enemmän vähintään kerran viikossa, on miesten keskuudessa vähentynyt hieman aikavälillä 2006–2010, mutta ei naisten keskuudessa (Helakorpi & al. 2011). Kannabiksen vuosiprevalenssi lisääntyi aikavälillä 2002–2010 eniten käytävässä 25–34-vuotiaiden ikäryhmässä huomattavasti (Metso & al., käsikirjoitus). Nuorten päihteen käytön trendit 2000-luvun ensikymmenen loppupuolella

ovat siis samansuuntaisia kuin aikuisten. Tyttöjen keskuudessa on kuitenkin tapahtunut enemmän muutoksia kuin aikuisten naisten keskuudessa.

Vaikka kyselytiedot tuntuvat antavan johdonmukaisen kuvan nuorten alkoholin käytön kehityksestä, on syytä tarkastella myös haittojen kehitystä. Alkoholiehtoiset hoitojaksot, syinä tavallisimmin alkoholin aiheuttama päihtymystila ja alkoholimyrkytys, ovat vuodesta 1996 lähtien säilyneet nuorilla jokseenkin ennallaan (Karvonen 2010). Vuosina 2005–2008 hoitojaksot kuitenkin lisääntyivät 15–19-vuotiailla tytöillä niin, että vuonna 2008 hoitojaksoja oli ensimmäistä kertaa enemmän tytöillä kuin samanikäisillä pojilla. Aikavälillä 2007–2010 vähenivät 15–19-vuotiaiden tyttöjen alkoholiehtoiset hoitojaksot 11 prosenttia ja poikien hoitojaksot 10 prosenttia (Terveystieteiden tutkimuskeskus, SVT. THL), joten vuonna 2010 pojilla oli taas enemmän hoitojaksoja kuin tytöillä. Tyttöjen huume-ehdoiset hoitojaksot lisääntyivät 16 prosenttia ja poikien 10 prosenttia aikavälillä 2007–2010. Vuonna 2010 tytöillä oli huomattavasti poikia enemmän huume-ehdoisia hoitojaksoja. A-klinikkasäätiön nuorisosaemien alle 20-vuotiaiden asiakkaiden määrä väheni seitsemän prosenttia aikavälillä 2007–2010 (A-klinikkasäätiön vuosikertomukset 2007 ja 2010).

Hoitotilastojen trendit ovat yhdenmukaisia kyselytutkimusten trendien kanssa. Ainoastaan tyttöjen huume-ehdoisten hoitojaksojen poikia suurempi määrä koko ajanjaksolla 2007–2010 poikkeaa kyselytutkimusten tuloksista. On mahdollista, että tytöt itse hakeutuvat hoitoon herkemmin kuin pojat. Myös vanhemmat saattavat puuttua huumeiden käyttöön herkemmin tyttöjen kuin poikien kohdalla.

Suuria muutoksia tupakkalainsäädännössä ei tutkimusajanjaksomme aikana ole tapahtunut. Tupakkatuotteiden myynti alaikäisille sekä epäsuora mainonta ovat olleet kiellettyjä jo pitkään, vuodesta 1995. Tupakan myynti luvanvaraistettiin 2009, minkä jälkeen kaupat ovat todennäköisesti kiristäneet omaa valvontaansa. Vuoden 2010 loka-kuussa tupakkatuotteiden maahantuonti ja hallussapito kiellettiin alaikäisiltä. Hallussapitoa ei kuitenkaan kriminalisoitu. Tupakkatuotteiden välittäminen alaikäisille kiellettiin, samoin myynti yksityishenkilön toimesta (aiemmin myyntikielto koski vain elinkeinonharjoittajia).

Vuoden 2012 alusta voimaan tulleen esilläpitoikiellon myötä alaikäisten kynnyksen tupakan ostamiseen voidaan ennustaa nousevan, kun tupak-

kaa ja tiettyä merkkiä on erikseen kysyttävä myyjältä. Irlannissa, jossa esilläpitokielto tuli voimaan heinäkuussa vuonna 2009, nuorten havainnot tupakkatuotteista vähittäismyyntipisteissä vähenivät nopeasti: ennen lain voimaantuloa 81 prosenttia tutkituista 13–15-vuotiaista muisti nähneensä tupakkatuotteita esille asetettuna, lain voimaantulon jälkeen enää 22 prosenttia. Tähän asti tupakkatuotteet ovat olleet hyvin näkyvästi esillä lasten ja nuorten nähtävillä, usein kaupan parhaalla paikalla karkkihyllyn vieressä. Se on ollut tupakkateollisuudelle tärkeää näkyvyyttä, kun varsinainen mainonta on kiellettyä. Janine Paynterin ja Richard Edwardsin (2009) tutkimuksen mukaan tupakkatuotteiden näkyvä esilläpito on ollut yhteydessä suurempaan tupakoinnin aloittamisen riskiin.

Nuorten käsityksen mukaan alkoholin saatavuus on vaikeutunut tutkimusajanjakson aikana. Tämä havainto heijastaa hyvin todellisuutta: alkoholin alaikäisille myynnin valvonta on tiukentunut selvästi. Vuosina 2003–2007 toteutettu Alkoholiohjelma kutsui eri tahoja laajapohjaiseen yhteistyöhön. Nuorten alkoholin käyttöön vaikuttaminen oli yksi tämän ohjelman keskeinen toiminta-alue. Paikallinen alkoholipolitiikka-projekti (Pakka) oli ohjelman kärkihanke, ja siinä painopisteenä oli kehittää sellaisia paikallisia toimintamalleja, joissa valvonta ja alkoholin saatavuuden rajoitukset yhdistyvät nuoria tukeviin ja aktivoiviin toimintoihin. Ikärajalainsäädännön valvonta oli yksi keskeisistä, tutkimusnäyttöön perustuvista toimintatavoista, joita Pakka toimeenpani ja evaluoi (Holmila & al. 2009).

Vuoden 2007 jälkeen alkoholimarkkinat ovat aktivoituneet vastuullisen myynnin toiminnassa. Alko toimii entistä näkyvämmiin myymälöissä kuin vastuullisen vanhemmuuden toimintaprojektien tukijana koko väestöön päin (Piispa 2011). Myymälöissä on lisätty myyjien koulutusta, sisäistä valvontaa ja asiakkaille tiedottamista. Myös Päivittäistavarakauppojen yhdistys (PTY) on lisännyt omaa vastuullisen myynnin toimintaansa mm. kouluttamalla kassahenkilökuntaa Pakassa luotujen mallien mukaan.

Lisäksi poliisin tehostunut toiminta nuorten alkoholin käyttöön puuttumisen käytännössä on saattanut vaikuttaa vähentävästi nuorten juomisintoon. Viime vuosina poliisi on järjestänyt valtakunnallisia tehovalvontaiskuja koulujen päättäjais- ja alkamista edeltävinä viikonloppuina, jolloin alaikäisten juomiseen on kiinnitetty erityistä huomiota. Tällöin yhteistyötä on teh-

ty myös vähittäismyynnin kanssa tavoitteena rajoittaa alkoholin myymistä ja välittämistä alaikäisille. Myös paikallisia tehovalvontaiskuja on järjestetty paikallisten tarpeiden mukaisesti. Poliisi toimii yhteistyössä alueellisten alkoholitarkastajien kanssa saadessaan vihjeitä alkoholia alaikäisille myyvistä tai välittävistä tahoista. Lisäksi poliisi on tiivistänyt yhteistyötään sosiaaliviranomaisten kanssa. Poliisi tekee aina lastensuojeluilmoituksen ja ilmoittaa alaikäisen vanhemmille tavoittaessaan tämän päihtyneenä. Esimerkiksi vuonna 2011 poliisi teki lähes 1 100 lastensuojeluilmoitusta alaikäisen päihtyneiden käyttöön liittyen pelkästään koulujen päättäjaisviikonlopun aikana. Tämä käytäntö on saattanut toimia jonkinlaisena pelotteena sekä nuorille itselleen että myös vanhemmille, jotka ehkä ovat tämän seurauksena tiukentaneet omia käytäntöjään lastensa juomisen sallimisen suhteen. Poliisi toimii myös aktiivisesti nuorten käyttämässä sosiaalisessa mediasa (Ari Järvenpää, poliisin suullinen tiedonanto).

Huumepolitiikassa ei ole tapahtunut samankaltaisia muutoksia kuin alkoholipolitiikassa. Muutoksia on tapahtunut lähinnä huumemarkkinoissa. Tutkimustulokset (Hakkarainen & al. 2011) osoittavat, että kansainvälistä ja eurooppalaista trendiä seuraten kannabismarkkinat ovat Suomessakin ”herbalisoituneet”. Marihuana on ohittanut hasiksen suosituimpana kannabistuotteena. Pohjois-Afrikasta (erityisesti Marokosta) salakuljetulla hasiksella on perinteisesti ollut keskeinen asema Euroopan kannabismarkkinoilla. 2000-luvulla tilanne on muuttunut. Joissakin maissa, kuten Hollannissa ja Isossa-Britanniassa, suurin osa kulutetusta kannabiksesta on jo kotimaassa tuotettua marihuanaa (Potter & al. 2011).

Vuoden 2010 huumekeyselyn (Hakkarainen & al. 2011) tulokset kertovat, että aikaisempaa useampi suomalainen jättäisi kannabiksen kotikasvatuksen rankaisematta. Tämä näkemys on yleisin nuorimmissa ikäryhmissä ja etenkin nuorten miesten keskuudessa. Muutoksessa ei siis ole ollut ainoastaan kannabiksen kotikasvatuksen volyyymi vaan myös väestön asenteet. Tämä muutos asenteissa heijastuu ehkä myös nuorten käsitteisiin kannabiksen käyttöön liittyvistä riskeistä. Itse kasvatetun kannabiksen käyttöön liittyy usein mielikuvia terveellisyydestä ja turvallisuudesta (Hakkarainen & al. 2011). Näihin mielikuviin vaikuttaminen valistuksen keinoin voisi olla hyödyllistä pyrittäessä vaikuttamaan nuorten kannabiksen käyttöön.

Useissa tutkimuksissa on todettu, että nuoret, jotka pitävät tupakointiin liittyviä riskejä vähäisinä, tupakoivat muita todennäköisemmin (Reed & al. 2007; Reed & al. 2010). Alkoholia tai huumeita käyttävät nuoret myös tupakoivat raittiita useammin. Yksilötasolla on havaittu, että kannabista käyttävät pitävät siihen liittyviä riskejä pienempinä kuin muut (Danseco & al. 1999; Planchelet & al. 2005). Myös maitten välinen ESPAD-aineistojen vertailu osoittaa, että maissa, joissa kannabiksen käyttö on yleisempää, nuoret pitävät siihen liittyviä riskejä pienempinä kuin maissa, joissa kannabiksen käyttö on harvinaisempaa. Sama pätee myös alkoholiin. (Andersson & al. 2009.) Yleisesti ottaen ennalta ehkäisevän työn pitäisi pyrkiä yleisesti lisäämään päihteiden käyttöön liittyvää riskitietoutta kaikkien päihteiden kohdalla.

Kansainvälisten tutkimusten mukaan nuorten alkoholin käyttö näyttää olevan kiinteämmin yhteydessä nuorten käsityksiin saatavuuden helpoudesta kuin todelliseen saatavuuteen (Kuntsche & al. 2008; Stanley & al. 2011). Sama on todettu muidenkin päihteiden kohdalla: Reginald Smartin (1977) tutkimuksen mukaan käsitys saatavuuden helpoudesta ennusti tule-

vaa kannabiksen, heroiinin, tupakan ja alkoholin käyttöä. Tässä tutkimuksessa saatujen tulosten perusteella näyttää siltä, että mitä helpompaa päihteiden saatavuutta pidetään, sitä enemmän niitä nuorten keskuudessa käytetään.

Saatavuuden rajoittaminen näyttää nuorten kohdalla toimivan hintaa paremmin pyrittäessä vähentämään alkoholin käyttöä. Esimerkiksi vuoden 2004 veronalennus ei lisännyt nuorten alkoholin käyttöä (Ahlström & al. 2008). Koska nuorten alkoholin käytön laskeva trendi on hiipumassa, olisi nuorten alkoholin saatavuutta voitava edelleen vähentää. Mielikuvamainonnan kielto olisi askel oikeaan suuntaan. Myös tupakoinnin laskevan trendin hiipuminen saattaa edellyttää vielä lisää toimenpiteitä, kuten hinnankorotuksia, lisää julkisia tupakointikieltoalueita sekä vastamainontaa. Nähtäväksi jää, miten vuoden 2012 alun tupakkalain uudistus, jonka mukaan kauppojen on siirrettävä tupakkatuotteet asiakkaiden katseilta piiloon, tulee vaikuttamaan nuorten tupakointikäyttäytymiseen. Tutkimuksemme perusteella voitaneen ennustaa, että saatavuuden vaikeutuminen tulee vähentämään nuorten tupakointia.

TIIVISTELMÄ

Kirsimarja Raitasalo & Petri Huhtanen & Salme Ahlström: Nuorten päihteiden käyttö sekä käsitykset niihin liittyvistä riskeistä ja saatavuudesta. Suomen ESPAD-aineiston tuloksia 1995–2011

Artikkelissa analysoimme nuorten päihteiden käytössä tapahtuneita muutoksia. Selvitämme, kuinka käsitykset eri päihteisiin liittyvistä riskeistä sekä aineiden saatavuudesta ovat yhteydessä kyseisen päihteen käyttöön.

Aineistona käytämme ESPAD-tutkimuksen (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) suomalaisia tietoja. Tutkimus on toteutettu neljän vuoden välein 16-vuotiaiden koululaisten keskuudessa vuodesta 1995 alkaen. Tuorein aineistonkeruu oli keväällä 2011 (n = 3 744).

Tupakointi väheni vuodesta 1995 vuoteen 2007. Tämän jälkeen laskeva trendi on kuitenkin pysähtynyt, tyttöjen tupakointi on jopa hieman lisääntynyt. Poikien nuuskakokeilut vähenivät vuoteen 2007 asti, mutta sen jälkeen lisääntyivät jyrkästi. Myös nuuskakokeiluiden tyttöjen osuus on kasvanut.

Alkoholin käyttö on vähentynyt edelleen. Joskus elinaikanaan humalassa olleiden osuudet ovat laskeneet, mutta säännöllinen ja tiheä humalajuominen ei enää ole juuri vähentynyt.

Kannabiksen käyttö näyttää lisääntyneen kahden viime mittauskerran välillä. Marihuanaa on käytetty hasista yleisemmin. Noin joka kymmenes nuori il-

moitti tuntevansa jonkun kannabista kasvattaneen, hyvin harva nuori oli kasvattanut kannabista itse.

Muita huumeita joskus kokeilleiden osuus on hieman kasvanut. Alkoholia ja pillereitä yhdessä käyttäneiden osuus väheni merkitsevästi aikavälillä 1995–2007, mutta viime mittauskerralla kokeilut ovat jälleen yleistyneet. Tyttöillä liuottimien ja vastaavien kokeilu on kahden viime mittauskerran välillä yhä lisääntynyt, ja ensimmäistä kertaa vuonna 2011 he olivat kokeilleet haisteltavia aineita useammin kuin pojat. Rauhoittavien tai unilääkkeiden käyttö on hieman lisääntynyt pojilla, mutta pysynyt tyttöillä ennallaan.

Pojat pitävät päivittäiseen tupakointiin ja säännölliseen humalajuomiseen liittyviä riskejä pienempinä kuin tytöt. Humalajuomiseen liittyviä riskejä suurina pitävien tyttöjen määrä on pieneni hieman vuosien 2007 ja 2011 välillä. Kannabiskokeiluihin liittyviä riskejä suurina pitävien nuorten osuus on aikavälillä 1995–2011 laskenut tasaisesti lukuun ottamatta väliaikaisista nousua vuosien 2003 ja 2007 välillä. Tupakan saatavuuden nuoret katsovat vaikeutuneen merkittävästi vuodesta 1999 vuoteen 2007, mutta tämän jälkeen muutosta ei juuri ole tapahtunut. Alkoholin saatavuus on nuorten mielestä vaikeutunut koko tutkimusajan ajan. Kannabiksen saatavuus on pysynyt suunnilleen ennallaan aikavälillä 1995–2011, valtaosa nuorista pitää sen hankkimista hyvin vaikeana.

KIRJALLISUUS

- Ahlström, Salme & Metso, Leena & Huhtanen, Petri & Ollikainen, Minna: Missä nuorisoryhmissä päihteiden käyttö on vähentynyt? Suomen ESPAD-aineiston tuloksia 2007. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (2008): 1, 73–83
- A-klinikkasäätiön vuosikertomus 2007. <http://www.a-klinikka.fi/sites/default/files/quickuploads/file/vuosikert07.pdf>
- A-klinikkasäätiön vuosikertomus 2010. <http://www.a-klinikka.fi/sites/default/files/quickuploads/file/vuosikert10.pdf>
- Alkoholiolot EU-Suomessa. Kulutus, haitat ja politiikan kehitys 1990–2005. *Selvityksiä* 2006:19. STV 2003:12, Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelma TATO 2000–2003. *Seurantajulkaisu*
- Andersson, Barbro & Miller, Patrick & Beck, François & Chomynova, Pavla: The prevalences of and perceived risks from drug use among teenagers in 33 European countries. *Journal of Substance Use* 14 (2009), 189–196
- An EU strategy to support Member States in reducing alcohol-related harm. Brussels: Commission of the European Communities, 2006
- Cigarette Use Among High School Students – United States, 1991–2009. Centers for Disease Control and Prevention. *Morbidity and Mortality Weekly Report* 59 (2010): 26, 797–801
- Dansec, Evangeline R. & Kingery, Paul M. & Coggeshall, Mark B.: Perceived risk of harm from marijuana use among youth in the USA. *School Psychology* 20 (1999), 30–59
- European action plan to reduce the harmful use of alcohol 2012–2020. World Health Organization, Regional Committee for Europe, 2011
- Global strategy to reduce the harmful use of alcohol. World Health Organization, 2010
- Hakkara, Pekka & Perälä, Jussi & Metso, Leena: Kukkaa pukkaa – kannabiksen kotikasvatus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011): 2, 148–168
- Helakorpi, Satu & Pajunen, Tuuli & Jallinoja, Piia & Virtanen, Suvi & Uutela, Antti: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytymisen ja terveystilanteen 2010. Raportti 15/2011. THL, 2011
- Holmila, Marja & Warpenius, Katariina & Warsell, Leena & Kesänen, Minna & Tamminen, Irmeeli: Paikallinen alkoholipolitiikka. PAKKA-hankkeen loppuraportti. Raportti 5/2009. THL, 2009
- Johnston, L. D. & O'Malley, P. M. & Bachman, J. G. & Schulenberg, J. E.: Monitoring the future national results on adolescent drug use: Overview of key findings, 2011. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research, the University of Michigan, 2012 forthcoming
- Karvonen, Sakari: Jakautuuko nuorten juominen kahdella? *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010): 2, 182–193
- Kouluterveyskysely – Tulokset. THL, 2011. <http://www.thl.fi/kouluterveyskysely>
- Kuntsche, Emanuel & Kuendig, Hervé, & Gmel, Gerhard: Alcohol outlet density, perceived availability and adolescent alcohol use: A multilevel structural equation model. *Journal of Epidemiology and Community Health* 62 (2008), 811–816
- Metso, Leena & Winter, Torsten & Hakkara, Pekka: Suomalaisten huumeiden käyttö ja huumeasenteet – huumaussaiheiset väestökyselyt Suomessa 1992–2010, käsikirjoitus
- Paynter, Janine & Edwards, Richard: The impact of tobacco promotion at the point of sale: a systematic review. *Nicotine & Tobacco Research* 11 (2009): 1, 25–35. Epub 2009 Jan 27
- Piispa, Matti: Lasten seurassa -ohjelma 2010. Arvioinnin väliraportti. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2011
- Plancherel, Bernard & Bolognini, Monique & Stéphan, Philippe & Laget, Jacques & Chinet, Léonie & Bernard, Mathieu & Halfon, Olivier: Adolescent's beliefs about marijuana use: a comparison of regular users, past users and never/occasional users. *Journal of Drug Education* 35 (2005), 131–146
- Potter, Gary & Bouchard, Martin & Decorte, Tom: The globalization of cannabis cultivation. In: Decorte, T. & Bouchard, M. & Potter, G. (eds): *World wide weed – Global trends in cannabis cultivation and its control*. Farnham: Ashgate, 2011
- Päihdetilastollinen vuosikirja 2011. Alkoholi ja huumeet. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
- Raisamo, Susanna & Pere, Lasse & Lindfors, Pirjo & Tiirikainen, Mikko & Rimpelä, Arja: Nuorten terveystapatutkimus 2011. Nuorten tupakkatuotteiden ja päihteiden käyttö 1977–2011. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2011
- Reed, Mark B. & Wang, Rong & Shillington, Audrey M. & Clapp, John D. & Lange, James E.: The relationship between alcohol use and cigarette smoking in a sample of undergraduate college students. *Addictive Behaviors* 32 (2007): 3, 449–464
- Reed, Mark B. & McCabe, Cameron & Lange, James E. & Clapp, John D. & Shillington, Audrey M.: The relationship between alcohol consumption and past-year smoking initiation in a sample of undergraduates. *American Journal of Drug & Alcohol Abuse* 36 (2010): 4, 202–207
- Smart, Reginald G.: Perceived availability and the use of drugs. *Bulletin on Narcotics* 29 (1977): 4, 59–63
- Stanley, Linda R. & Henry, Kimberly L. & Swaim, Randall C.: Physical, Social, and Perceived Availabilities of Alcohol and Last Month Alcohol Use in Rural and Small Urban Communities. *Journal of Youth and Adolescence* 40 (2011): 9, 1203–1214
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Terveydenhuollon laitoshoido [verkkojulkaisu]. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). <http://www.stat.fi/til/thlaho/index.html>
- Tilastokeskus: StatFin-tietokanta. http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/databasetree_fi.asp
- Trafi. <http://www.trafi.fi>
- Österberg, Esa & Karlsson, Thomas: Alcohol policies at the EU level. In: Österberg, Esa & Karlsson, Thomas (eds.): *Alcohol Policies in EU Member States and Norway. A Collection of Country Reports*. Helsinki: Stakes, 2002.